

بازخوانی روزگار از سر گذشته محله ارگ که خبر احیای آن جدی شده است

گشتی در تاریخ خیابان خاطر‌ها

هما سعادت‌مند
h.saadatmand@shahrarnews.ir

چنددهه پیش، عصر که می شد، جوان‌های مشهدقدیم، کت وشلوار پوشیده، باموای آب‌وشانه زده، لبه‌سبیل تاب‌داده و عطر فرانسوی که از چندفرسخی به‌مشام می‌رسیده، راسته این خیابان را گرمی کرده‌اند. عده‌ای روی صندلی‌های «کافه چمن» می‌نشسته و باهم از ریز و درشت روزگار می‌گفته‌اند. این کافه چمن توی خاطر ات مردم مشهدقدیم، با توفق قشر مرفه‌شهر بوده، فالوده‌ویستنی داشته و بعد ها آب‌میوه هم می‌آورده، در زمستان ها هم قهوه‌وشیر کا کاتو برای مشتریانش آماده‌می کرده‌است. بعضی ها هم انتظار را توی صف شلوغ سینماهای این خیابان تجربه می‌کرده‌اند. اولین و تنها خیابان مشهد که سینما داشته و تعدادشان هم کم نبوده

● قدم زدن با لباس پلوخوری

شاید برای امروزی‌ها عجیب باشد، اما موسپید کرده‌های مشهد این را خوب به یاد دارند که حتی حضور در خیابان ارگ مشهد، آداب خودش را داشته، آن قدر که خیلی‌ها پارچه می‌خریده، دست درز یگر می‌داده‌اند تا برایشان لباسی ویژه، قدم زدن در ارگ بدوزد. در واقع قدیمی‌ها به اصطلاح برای پا گذاشتن به این خیابان باید لباس پلوخوری می‌پوشیده‌اند. برای همین، اینجا به خیابان خاطر‌ها معروف بوده است. ارگ چیزی شبیه لاله زار تهران و شاه‌لویه در پاریس بوده، خیابانی که نخستین اداره‌ها، کافه‌ها، سینماها، پاتوق‌ها و در یک کلام ساختارهای مدرن شهری در ابتدای قرن در آن شکل و رنگ و رو گرفته است.

● تاریخ‌پیدایش ارگ مشهد

ارگ، نامش را از حصار و دیواری گرفته که روزگاری در قامت سرب‌باری خشت و گلی از ارض مشهد در مقابل تهاجم بیگانگان محافظت می‌کرده است. برابر اسناد تاریخی و آنچه پیدایش تا آغاز دوره افشاریه» نوشته است؛ تاریخ پیدایش قدیمی‌ترین حصار مشهد به دوران حکومت غزنویان بازمی‌گردد. گویا این دیواره از سوی «سوری بن معزز» و به دستور «سلطان محمود» یا «مسعود غزنوی» ایجاد شده است.

بعدها حصار مشهد چندین بار تغییر کرده و از نو بنا شده است که آخرین آن در سال ۹۵۰ هجری قمری به دستور شاه طهماسب با ۱۸۰۰ متر وسعت انجام گرفته که ۱۴۱ برج و عدروزه نیز داشته است.

● نیمه‌جایی ارگ در دوره قاجارها

در دوره قجرها ارگ جان و رونقی دوباره می‌گیرد و بناهای بسیاری در آن ساخته می‌شود، اما پس از پایان دوره ناصرالدین‌شاه به‌دلیل تغییر مداوم حکام مشهد، رونق از ارگ رفته و همه بناهای حکومتی آن تخریب و میدانگاه بزرگ این خیابان کاربری خود را به میدان اعدام تغییر می‌دهد.

به گفته «سید مهدی سیدی» مشهدپژوه، مشهد در این ایام دارای محله بزرگ، ۱۰ محله کوچک و ۶ دروازه با نام‌های «بالا خیابان»، «پایین خیابان»، «سراب»، «ارگ»، «نوغان» و «عیدگاه» بوده است.

البته قدیمی‌ها معتقدند که دو دروازه دیگر هم در شمال شرقی شهر قرار داشته است که یکی را «دروازه باغ دولاب» و دیگری را دروازه «میر علی آمویه» می‌نامیده‌اند. معروف است که هر گاه یکی از این دو دروازه باز می‌شده، فتنه‌ای در شهر در می‌گرفته است.

● جان گرفتن نخستین خیابان مدرن شهر

در دوران مشروطه، ارگ آن قدر نابود شده که دیگر نشانی از برج و باروی آن باقی نمانده است. تنها تعدادی کوچه متصل به هم، باغ‌های حاشیه آن‌ها و البته مجموعه ساختمان کنسولگری انگلستان مانده بود که مردم به آن کوچه و محله ارگ می‌گفته‌اند. گویا این محله به دلیل داشتن باغ‌های بزرگ نسبت به محلات قدیمی‌تر مشهد، ظرفیت بیشتری برای تغییر داشته است، بنابراین وقتی در سال‌های نخست سلطنت پهلوی اول، طرح ایجاد یک خیابان مدرن بر اساس الگوی خیابان‌های اروپایی در مشهد کلید می‌خورد، این محدوده به عنوان یکی از گزینه‌ها، انتخاب و به این صورت از ابتدای سال ۱۳۰۷ خورشیدی در اراضی منطقه ارگ، ساخت‌وسازها آغاز می‌شود و تا اوایل سال ۱۳۱۰ ادامه پیدا می‌کند. بهانه اجرای این طرح هم ایجاد شرایط لازم برای میزبانی از مستشرقان و مهمانان خارجی در کنگره هزاره فردوسی به سال ۱۳۱۳ بوده است. این خیابان در آن دوران از میدان شهدا تا میدان دده‌ی که دروازه قدیم مشهد بوده، امتداد داشته است.

سازندگان این خیابان که در ابتدای فهرست نام‌هایشان، نام «محمدولی اسدی» استنادار وقت خراسان و نائب‌التولیه آستان قدس رضوی نوشته شده است، پس از تکمیل ارگ، به رسم معمول زمان، نام خاندان حاکم‌بر کشور یعنی پهلوی را بر آن می‌گذارند، اما مردم که این محدوده را سال‌های سال با همان عنوان سابق خود می‌شناختند، باز هم آن را ارگ می‌خواندند.

● ارگ ونخستین‌هایش

بخش بزرگی از محبوبیت ارگ در قدیم را می‌توان در این دانست که مشهدی‌ها، نخستین چیزهایی که جنبه مدرنیته داشته و مظهر آشنایی آنان با جهان تازه‌ها بوده، در این خیابان تجربه کرده‌اند.

در واقع ارگ، روزگاری خیابان اولین‌های مشهد بوده است؛ پاساژ امینی، به عنوان نخستین پاساژ شهر، خانه خان‌منش که اولین در مانگاه خصوصی مشهد در آن افتتاح شده، نخستین سالن بلیارد مشهد، نخستین بانک، پست و تلگراف، اولین دفتر بیمه ایران در خراسان و اولین سوپری (سوپر تک)، دفتر رادیو در مشهد، اولین کافه‌ها، سینماها، کلوب‌ها، اولین پارک (پارک ملی)، ایجاد ساختمان دارایی، ثبت‌احوال و هلال احمر و دهه‌های دیگر تنها بخشی از معروف‌ترین نشان‌های هویتی ارگ هستند که البته امروز بسیاری از آنان به تاریخ پیوسته‌اند.

● ارگ و کوچه‌هایش

البته ناگفته نماند که ارگ کوچه‌هایی هم داشته که «دکتر محمد رحیم رهنما» در کتاب «شناسایی وجه تسمیه محلات مشهد» از آن‌ها این‌طور نام برده است: «کوچه افشار (به خیابان نادرى منتهی می‌شده)، کوچه باغ‌عنبر (به خیابان نادری و کوچه سراب منتهی می‌شده)، کوچه سراب (به خیابان شاه‌رضا منتهی می‌شده)، کوچه حمام نمره (به میدان ارگ منتهی می‌شده) و کوچه پی‌بار، کوچه‌ها و خیابان‌های عمود بر خیابان پهلوی هستند.» اکنون از کوچه‌های این ضلع خیابان، «کوچه افشار» از بین رفته است. کوچه «باغ عنبر» و کوچه «سراب» هنوز به همین نام مشهور هستند و کوچه‌های «حمام کهنه» و «گودال میرزا حسین» اکنون به ترتیب به نام‌های «امام خمینی ۱۶ و ۱۸» شناخته می‌شوند. «خیابان خسروی» نیز به همین نام معروف است، اما نام امروزی کوچه «حمام‌نمره» که بعدها به کوچه «حمام ارگ» مشهور شده، امام خمینی ۲۰ «شهید غلام‌رضا زینبی» است. کوچه «پی‌بار» هم که در کنار باره‌شهر و در حاشیه ارگ به کوچه امام خمینی ۲۲ کنونی براب است.

● ارگ ونخستین‌اداره‌های شهری

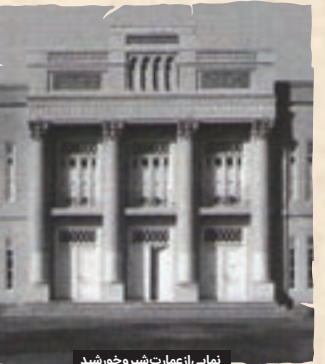
نویسنده کتاب «نگاهی به تاریخ فرهنگ و مفاخر مشهد» مؤسسه‌های مهم واقع در خیابان ارگ را چنین معرفی می‌کند: «دبیرستان شاه‌رضا، اداره نظام‌نظمیه، سالن حاج ملک، پانسیون مادام‌لمان، ضلع غربی از خیابان نادری هم شامل مریض‌خانه معاضد، عمارت چهار طبقه، اداره عدلیه، عمارت سینما دیده‌بان، عمارت سینما ملی، باغ ملی، عمارت شیر و خورشید سرخ می‌شده است. همچنین از اداره شهررداری، پست و تلگراف‌خانه، عمارت ارکان حرب، اداره نظمیه و اداره گمرک نیز به عنوان مهم‌ترین عمارات و دوائر واقع در میدان ارگ نام برده می‌شود. اکنون از مؤسسه‌های خیابان ارگ سابق تنها دبیرستان شاه‌رضا با نام امام‌راضع) در همان محل سابق خود پابرجاست، اما ساختمان چهار طبقه در دهه‌های اخیر تخریب و خیابان دروازه طلایی از آن محل کشیده شده و پس از انقلاب به «شهیدمدرس» تغییر نام یافته است. اداره عدلیه سابق هم اگر چه وجود ندارد، این مرکز با عنوان مجتمع قضایی اماما خمینی (ره) همچنان دایر است. عمارت شیر و خورشید نیز پس از آتش گرفتن و تجدید عمارت در زمان پهلوی اول با نام جدید «هلال‌احمر» در همان جای پیشین قرار دارد.

نمایی از ساختمان دارایی

نمایی از ساختمان قدیم ثبت‌احوال

نمایی از عمارت شهر و خورشید

از یادگارهای این خیابان که تعداد آن در گذشته از عدد صد گذر می‌کرده‌است، اکنون دیگر میراث چندانی باقی نمانده است اما یادش هنوز در خاطر بسیاری از اهالی ارگ و مشهد قدیم، روشن است. نویسنده کتاب «خیابان ارگ مشهد» در بخشی از پژوهش خود درباره این خیابان، گریزی زده به بناهای مانده و نمانده ارگ و آنان را به ۴دسته «آثار ثبت ملی شده»، «آثار تاریخی ثبت نشده»، «آثار تخریب شده» و «آثار مدفون شده تاریخی» تقسیم کرده است. رضا سلیمان نوری می‌گوید: «محله ارگ به دلیل قدمت و سابقه‌اش، دارای بناهای با ارزش تاریخی بسیاری است. آثاری که دارای اصالت و ارزش میراثی هستند و هر کدام به تنهایی می‌توانند بخشی از هویت تاریخی شهر را بازگو کنند. در واقع تنوع آثار تاریخی محدوده ارگ مشهد که شامل سازه‌های مذهبی، اداری، مجموعه‌های تفریحی، مراکز بهداشتی و سیاسی می‌شود، از امتیازهای ویژه‌ای است که توانسته بسته تاریخی کاملی از روند توسعه مدرنیته در مشهد به نمایش بگذارد.»

بر اساس این پژوهش، ۱۵ اثر در این خیابان به ثبت ملی رسیده است که

● میدان «ادی

نخستین اثر ثبتی محدوده خیابان ارگ مشهد، میدان ۱۰ادی است. میدانی که انتهای خیابان ارگ قرار داشته و کال قره‌خان از کنار آن عبور می‌کرده است. این میدان که قبل از انقلاب، «سوم اسفند» نامیده می‌شده، به دلیل وقایع یکشنبه خونین مشهد و کشتار مردم بی‌دفاع در دهم دی ماه ۱۳۵۷ از سوی ارتش پهلوی، به میدان «۱۰ادی» معروف شده و بعدها و در تاریخ ۲۱ بهمن ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۴۳۹۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. اکنون این میدان آخرین منطقه محدوده گسترده ارگ تاریخی مشهد محسوب می‌شود.

● کلیسای مسروب مقدس

کلیسای مسروب مقدس در سال ۱۹۴۱ میلادی به نام «مسروب ماشتوتش» ابداع‌کننده الفبای ارمنی نام‌گذاری شده است. قدمت این بنا به دوران پهلوی اول می‌رسد. برابر اسناد تاریخی، سال‌های دور‌تر، اطراف کلیسا خالی بوده، بنابراین سه ورودی برایش بیش‌بینی می‌شود، اما بعدها با کشیده شدن خیابان و گسترده‌گی ساخت‌وسازها، تنها یک ورودی آن باقی می‌ماند. این مکان ابتدا و در سال ۱۳۳۰ به عنوان نمازخانه ارمنه ۲۳۰سند می‌خورد، اما پس از آن به عنوان کلیسا استفاده می‌شد. تا چند سال بعد از انقلاب این کلیسا فعال بود، ولی به دلیل مهاجرت ارمنه از مشهد به تبریز، تهران و اصفهان این کلیسا دیگر فعالیتی ندارد.

● هتل پارس

این بنا در سال ۱۳۱۶ خورشیدی، از سوی یک معمار روس به عنوان نخستین مکان اقامتی با شیوه‌های پذیرایی به سبک مدرن و بر اساس اسلوب هتل‌داری غربی در مشهد ساخته شده و نخستین مالک آن نیز یک فرد یهودی به نام «مین اف» بوده است. او چند سال بعد از ساخت، این هتل را به آقای «مجاور توسی»، نخست بعد از احداث خیابان پهلوی سابق و هم دوره پدر مالک فعلی آن، واگذار می‌کند. هتل پارس در سال

آنچه می‌توان در طرح بازسازی ارگ احیا کرد

یادهای خشتی و یادگارهای گلی

عبارتند از: میدان ۱۰ادی، کلیسای مسروب مقدس، ساختمان هلال احمر، خانه ملک، ساختمان اداره دارایی، بانک ملی ایران، هتل پارس، نمای مطب دکتر اسکندری، باغ ملی، مطب دکتر ضیایی، نمای انبار کمالی، نمای منزل کمالی، مطب دکتر شیبیانی، منزل خان‌منش و ساختمان قدیم شهرداری مشهد. این پژوهشگر در ادامه نیز از جنبه‌ای هویتی مدرسه آرین، اداره پست ناحیه ۳، کنسولگری پاکستان، نمای سینما فردوسی، پاساژ امینی و دبیرستان شریعتی به عنوان آثاری که باید به ثبت ملی برسند، یاد می‌کند. نام بنای چند سینما مانند سعدی، متروپل، هما، ایران و سانتال در کنار ساختمان زندان قدیم مشهد، حمام ارگ و گاراژ مرمر، میدان ارگ، باغ ارگ، ساختمان شهریانی، تیمچه نصیرزاده و بنای چهار طبقه هم در فهرست بناهای تخریب شده آمده است، اما «سازه معماری زیر زمینی میدان ۱۰دی» و «آب انبار دوره قاجار» دو اثری هستند که این روزها، تنها یادشان در اسناد و مکتوبات تاریخی به یادگار مانده که این مشهدپژوه از آنان به عنوان آثار مدفون شده در تاریخ نام می‌برد. در ادامه شرحی چند را درباره این آثار بخوانید.

۱۳۲۰ و به هنگام اشغال مشهد به وسیله قوای ارتش سرخ ایران به ستاد فرماندهی آنان تبدیل شده بود و در سال ۱۳۵۵ نیز از آن به عنوان محل برگزاری و پذیرایی از میهمانان «دومین جشنواره توس» استفاده شده است.

● مطب دکتر ضیایی

این بنای دو طبقه که در کنج شمالی تقاطع خیابان ارگ با خیابان شهید دیالمه و در طبقه بالای فروشگاه کفش ملی قرار دارد، در دوره پهلوی اول، با کاربری مطب پزشکی ساخته شده است. دکتر ضیایی تا سال ۱۳۳۶ خود در این مکان طبابت می‌کرد و پس از آن، این مکان را به دکتر شهرستانی اجاره می‌دهد. دکتر شهرستانی تا سال ۱۳۴۷ مطب را دایر نگه داشته و پس از آن تا زمان پیروزی انقلاب ملک در اختیار فرد دیگری بوده که استفاده‌ای غیر از مطب داشته است و اطلاعات دقیقی از وی در دست نیست. بعد از انقلاب اسلامی نیز این ملک در حالی که در تملک ورئه دکتر ضیایی قرار دارد، متروک شده و فروشگاه کفش ملی طبقه همکف از آن به عنوان انبار استفاده می‌کند.

● مدرسه آرین

نخستین بنای تاریخی خیابان ارگ که در فهرست آثار ملی قرار نگرفته، ساختمان دبستان سابق آرین از بناهای نیمه‌اول دوران پهلوی دوم است. این دبستان که به مدرسه ارمنه مشهد نیز معروف بوده، مجاور کلیسای ده دی قرار دارد و نامش هم در پرونده ثبت ملی کلیسابرده شده، اما چون شماره ثبت ملی تنها به عنوان کلیسای ده دی صادر شده است، بنای مدرسه در سال ۱۳۹۵ از سوی شورای خلیفه‌گری ارمنه فروخته می‌شود. اکنون از این بنا به عنوان «حسینیه حضرت خدیجه کبری (س)» استفاده می‌شود و تغییر چندانی نیز در معماری آن انجام نشده است.

● اداره پست ناحیه ۳

دومین ساختمان شناخته شده خیابان امام خمینی (ره) مشهد که با وجود قدمت تاریخی ثبت ملی نشده، ساختمان پست ناحیه ۳ مشهد است. بر اساس منابع مختلف، این بنا که نخستین اداره پست، تلگراف و تلفن مشهد محسوب می‌شود، یکی از نخستین ساختمان‌های مشهد مدرن بوده و عمری برابر با هتل تاریخی پارس و حتی بیشتر از آن دارد. آن گونه که در کتاب تاریخ مشهد قدیم نوشته احمد ماهوان آمده است بنای پست‌خانه در سال‌های نخست بعد از احداث خیابان پهلوی سابق و هم دوره

فراخوان عمومی

بهره‌برداری از مجموعه رستوران و کافی‌شاپ و تالار بوستان کوهسنگی

eco.mashhad.ir

معاونت اقتصادی شهرداری مشهد در راستای رونق بخشی به اقتصاد شهر، بهره‌گیری از ظرفیت‌های بخش خصوصی، افزایش سطح رضایت شهروندان، ژال‌رین و گردشگران و بهبود فضای کسب و کار در نظر دارد نسبت به شناسایی بهره‌برداران و ارزیابی طرح‌ها و پیشنهادات ایشان در حوزه صنعت غذا و نوشیدنی (فست‌فود، رستوران، کافی‌شاپ و...)، جهت واگذاری بهره‌برداری از مجموعه رستوران و کافی‌شاپ و تالار بوستان کوهسنگی (رستوران پارک) به سرمایه‌گذاران، بهره‌برداران و متخصصین واجد صلاحیت فنی، مالی و دارای تجربیات مرتبط (اشخاص حقیقی یا حقوقی واجد شرایط) از طریق برگزاری فراخوان عمومی اقدام نماید.

لذا متقاضسانی که تمایل به شرکت در این فراخوان را دارند جهت کسب اطلاعات بیشتر به سامانه مناقصه و مزایده شهرداری مشهد، به نشانی ETS.MASHHAD.IR و یا سایت معاونت اقتصادی شهرداری مشهدبه نشانی ECO.MASHHAD.IR مراجعه نمایند.

آخرین مهلت تحویل پاکتها: ساعت ۱۵ روز سه شنبه مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۱

آدرس: مشهد/خیابان دانشگاه /برج آلتون / طبقه ۱۸/واحد ۱۲ / دبیرخانه معاونت اقتصادی شهرداری مشهد
جهت پاسخگویی به هر گونه سؤال و منظور هماهنگی از طریق شماره تلفن ۰۵۱۳۱۲۹۱۷۱۲ (آداره بهره‌بردار ی) اقدام فرمائید